

Кахновіч Віктар Адамавіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (Мінск, Беларусь)

ЭКАНАМІЧНАЕ СТАНОВІШЧА РАСІІ І ГЕРМАНІІ Ў ЧАСЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Першая сусветная вайна пачыналася як вынік накопленых перадваенных супярэчнасцей паміж вялікімі еўрапейскімі дзяржавамі. Вайна ў пэўным сэнсе несла спадзяванне на хуткае і радыкальнае іх вырашэнне. Аднак насуперак шматлікім прагнозам і чаканням [1, с. 7—8] хуткай і бліскачай перамогі для ніводнага з бакоў ваеннае сутыкненне не прынесла, а наадварот — стала часам магутных эканамічных і палітычных выпрабаванняў [2, с. 24]. Як вынік, назапашаныя супярэчнасці сацыяльна-палітычных сістэм прарваліся ў выглядзе рэвалюцыйных віхураў, што непазнавальна пераўтварылі культурны і палітычны ландшафт свету. Немалыя змены зазнала і эканамічная сфера, у якой шмат у чым былі пакладзены прычыны і вынікі вайны.

Эканамічнае становішча ў Расійскай імперыі часоў Першай сусветнай вайны стала прадметам дэталёвага разгляду яшчэ за часамі самой вайны (А. Гулевіч, П. Струве, І. Левін, М. Туган-Бараноўскі, А. Манікоўскі і інш.). Безумоўна, становішча краіны ва ўмовах вайны стала прадметам шырокага абмеркавання і дыскусій у тагачаснай прэсе. Дыскусіі таго часу надавалі пытанню магутны палітычны зарад і ў шмат чым трансляваліся ў асэнсаванні даследчыкамі дадзенага пытання ў наступным. Разам з тым склалася вялікая па колькасці імёнаў гістарыяграфія, што так ці інакш закранала дадзены аспект. Сярод гэтых імён выключнае месца належыць А.Л. Сідараву і І.У. Маеўскаму, што працавалі яшчэ ў савецкія часы. Разам з тым Першая сусветная вайна ўвогуле і яе досвед, калі ён выходзіў за рамкі руху да рэвалюцыі 1917 г., заставаліся ў расійскай гістарыяграфіі ў шмат чым забытымі. Іншая справа — у Германіі, дзе адразу ж пасля паразы з'явілася шмат працаў аўтараў, якія імкнуліся асэнсаваць катастрофу вайны (Г. Браўн, Й. Біскбоф, Л. Дзетман і інш.) [2, с. 10, спасылка 4]. Разам з тым толькі ў апошні час з'яўляецца вектар параўнаўчага даследавання Першай сусветнай вайны прымяняльна да Расіі і Германіі. Прыкладам таму служыць плёная расійска-германская канферэнцыя «Навука, тэхніка і грамадства ў Першай сусветнай вайне», што мела месца ў красавіку 2003 г. у Санкт-Пецярбургу пры падтрымцы Фонда Герды Хенкель [2, с. 11—12]. Цікавае назіранне мадэратара і ўдзельніка гэтай канферэнцыі Э.І. Кал-

чынскага аб тым, што параза ў вайне стала і для Германіі і для Расіі паразай аўтарытарнай патэрналісцкай мадэлі (у навуцы) [2, с. 18]. Калі ж гаварыць агульна аб савецкай і постсавецкай гістарыяграфіі, то ў той ці іншай ступені становішча Германіі ў рускамоўнай літаратуры закраналася, але ў першую чаргу ў кантэксте асэнсавання вытокаў Лістападаўскай рэвалюцыі 1918 г. [3; 4]. Агульна можна сказаць, што толькі на сучасным этапе частка даследчыкаў у Расіі імкнецца паглядзець на нямецкі бок без той прытоенай і суб'ектыўнай варожасці, што накіравалася з пачатку XX ст.

Вялікую праблему ў ходзе вайны як для Расіі, так і іншых краін — удзельніц вайны склала тое, што планы і нормы мабілізацыі рэсурсаў былі ўзяты заніжаныя і сталіся нашмат меншымі за рэальныя патрабаванні вялікай вайны. Так, у Расіі мабілізацыйныя планы зыходзілі з вопыту руска-японскай вайны 1904—1905 гг. і наогул не прадугледжвалі мабілізацыйныя захавы ў прамысловасці, таму што вайна чакалася кароткачасовай і такая, якая не запатрабуе пераводу індустрыі на ваенныя рэйкі [1, с. 9]. Апроч таго, у Расіі ваеннае ведамства нават не распрацавала планаў па мабілізацыі дзяржаўных і прыватных заводаў на час вайны. Бюракратычнае бязладдзе накладалася на абмежаваныя магчымасці расійскай прамысловасці: у 1914 г. на $\frac{1}{2}$ і ў 1915 г. на $\frac{3}{4}$ індустрыя не магла забяспечыць армію боепрыпасамі, і даводзілася ў гэтым аспекце шукаць паратунак у імпарце — па высокіх коштах і перадаплаце [1, с. 22]. Увогуле, недастатковая мабілізацыя людзей, матэрыялаў і ведаў прызнаецца прычынай паразы як Расіі, так і Германіі ў Першай сусветнай вайне [4, с. 25]. Але пры гэтым краіны былі адрозныя па ўзроўні сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця, адрознівалася ў іх ступень развіцця навукі і адукацыі, характар грамадства — і гэта ўплывала на сітуацыю ў эканоміцы Германіі і Расіі падчас вайны і пасля яе.

Германія, як і Расія, не рыхтавалася да зацяжнай вайны, таму за першыя месяцы былі выкарыстаны ваенныя запасы, і краіна сутыкнулася не толькі з недахопам вытворчых магутнасцей, як Расія, але з вострым дэфіцытам сыравіны і харчоў. Тым болей тое было для Германіі адчувальна, што яна — яшчэ адно адрозненне ад Расіі — апынулася ў ізаляцыі ад сусветнага рынку [3, с. 24]. Як і ў Расійскай імперыі, у Германскай існаваў моцны імперскі бюракратычны апарат, які пайшоў па шляху хуткай цэнтралізацыі эканамічнага жыцця ў краіне. Альбо хутка выпяваў так званы «дзяржаўна-манапалістычны капіталізм», як аб гэтым было прынята пісаць у айчынай гістарыяграфіі XX ст. [6]. Але ў адрозненне ад Расіі ў Германіі мадэль ваенна-бюракратычнага кіраван-

ня, што склалася, выявілася эфектыўнай. Так, Адзел ваеннай сыравіны (*Kriegsrohstoffabteilung*) пры германскім ваенным міністэрстве ўзнік ужо напачатку вайны і вельмі хутка праз сваё выключнае становішча ў размеркаванні сыравіны і дзяржаўных заказаў заняў месца кіруючага органа ваеннай эканомікі [3, с. 24]. Ужо на другі год вайны *Kriegsrohstoffabteilung* адмабілізаваў на патрэбы войска звыш $\frac{1}{2}$ вытворчасцей і рабочых сіл германскай прамысловасці. Разам з жорскім паліцэйскім дзяржаўным рэжымам, што быў у Германіі і да вайны, у краіне складалася механізм своеасаблівага сацыяльна-палітычнага ладу, які сучаснікі называлі «ваенным сацыялізмам» [6]. У той час як у Германіі галоўныя мерапрыемствы ў галіне дзяржаўна-манапалістычнага кантролю за вытворчасцю і размеркаваннем ажыццяўляліся на працягу 1914—1915 гг., у Расіі яны пачалі праводзіцца ў 1916—1917 гг., тады як у Вялікабрытаніі і Францыі — толькі ў 1917—1918 гг. [6].

Пераважным чыннікам апісанай вышэй сітуацыі было тое, што найхутчэй меры па ваеннай манапалізацыі эканомікі праводзіліся ў краінах, якія ва ўмовах вайны аказаліся ў найбольшай ступені адрэзанымі ад сусветнага рынку. Германія апынулася ў становішчы фактычна ізаляванай краіны, Расія ж была аграрнай і са слабой прамысловасцю, што абумоўлівала яе становішча на рынку ў час сусветнай вайны як «самой у сабе». Найбольш цяжкімі наступствамі вайны аказаліся для жыццёвых умоў жыхароў Германіі. Асабліва гэта адчувалася ў забеспячэнні харчаваннем насельніцтва: спажыванне хлеба скарацілася да канца 1916 г. удвая, а мяса — у 4 разы. Агульна скарачэнне харчовага забеспячэння ў Расіі было ў 2 разы меншае ў параўнанні з паказнікамі Германіі [6]. Так, немцы ўвосень 1916 г. спажывалі 200—225 грамаў мукі ў дзень і толькі 250 грамаў мяса ў тыдзень [3, с. 26, спасылка 1]. Сітуацыю ўскладніў у 1916 г. неўраджай бульбы, праз што галоўным прадуктам для большасці немцаў стала кармавая бручка. Узімку 1916—1917 гг. прайшла хваля галодных дэманстрацый [3, с. 33]. Факт у тым, што ні галадоўка, ні жорсткія меры працоўнага заканадаўства (забарона на стачкі, абавязковая працоўная павіннасць для мужчын 17—60 гадоў, скасаванне абмежаванняў эксплуатацыі працы і перамяшчэння працоўных і г. д.) выліліся тады ва ўзброеныя выступленні. Болей таго, першая буйная палітычная забастоўка ў Берліне ўспыхнула толькі ў красавіку 1917 г. пад уплывам рэвалюцыйных падзей у расійскім Петраградзе [3, с. 35].

Эканамічныя цяжкасці і паліцэйскія рэпрэсіі, канешне, выклікалі незадавальненне ў масах, але энергічна дзейнічала нямецкая паліцыя. Так, 1 мая 1916 г. на Патсдамскай плошчы сабраўся мітынг з некалькіх

тысяч чалавек, што патрабаваў: «Хлеба! Свабоды! Міру!». Паліцыя не разганяла мітынг, але як толькі дэпутат бундэстага левы сацыяліст Карл Лібкнехт выступіў перад плошчай з заклікам «Прэч вайну, прэч урад!» — адразу ж быў арыштаваны і пазбаўлены сваёй дэпутацкай недатыкальнасці [3, с. 29]. Выпадак меў рэзананс у грамадстве, але не здолеў пераламіць патрыятычных настрояў германскага пралетарыату і сацыялістаў на карысць рэвалюцыі [3, с. 30]. У вясну ж і лета 1917 г. супраць германскіх забастоўшчыкаў былі разгорнуты рэпрэсіі — рабочых арыштоўвалі і судзілі па абвінавачванні ў здрадзе Радзімы. У той жа час яшчэ напачатку выступленняў, 7 красавіка 1917 г., кайзер Вільгельм II у маніфесце абяцаў змяніць канстытуцыю, пашырыць дэмакратычныя правы і скасаваць выбарчую сістэму з трох класаў, што была ўсталявана ў Германіі ў 1871 г. [3, с. 35].

Нягледзячы на галодныя хваляванні і больш рашучую агітацыю радыкальных сацыялістаў, палітычную сітуацыю ў краіне ўдавалася ўтрымоўваць пад кантролем [3, с. 37, 40, 46]. Нават і ўлетку 1918 г. большасць рабочых выступала з эканамічнымі («Хлеба! Міру! Свабоды!»), а не палітычнымі патрабаваннямі [3, с. 51]. У той час як сяляне ў Расіі ўвосень 1917 г. стыхійна грамілі і дзялілі маёнткі, германскія сяляне, прыгнечаныя шматлікімі рэквізіцыямі і паборамі, толькі дзе-нідзе разважалі пра падзел юнкерскіх маёнткаў [3, с. 51]. Болей таго, калі ўжо ўвосень 1917 г. расійская прамысловасць фактычна абрушылася [6], Германія — пры істотным падзенні аб'ёмаў вытворчасці — захоўвала свой ваенна-індустрыяльны патэнцыял. Так, у 1918 г. у параўнанні з 1913 г. аб'ёмы прамысловай вытворчасці ў Германіі складалі 60 %, напалову скарацілася вытворчасць чыгуну, сталі — на $\frac{1}{5}$ [3, с. 49]. Гэта і не dziўна, з улікам таго, што ў войска было мабілізавана 13,25 млн з 67,5 млн чал., альбо амаль 20 % насельніцтва, з якіх загінула больш за 1,6 млн чал. (2,4 %) [3, с. 49]. У выніку рэвалюцыя 1918 г. у Германіі адбылася як вынік крайняга незадавальнення і паўстання ваенных, а таксама ваеннай паразы на Заходнім фронце.

Расійская імперыя ўступала ў Першую сусветную вайну як краіна з шэрагу вялікіх сусветных дзяржаў, але з найбольш адсталай сярод іх прамысловасцю [7, с. 9—11; 8, с. 21]. Краіна была несумненна аграрнай: 76 % насельніцтва было занята ў сельскай гаспадарцы, што давала 51,4 % валавога прадукту, і толькі 10 % насельніцтва і 28,7 % валавога прадукту — у прамысловасці [7, с. 12]. Разам з тым тэхнічнае забеспячэнне працы рабочага ў Расіі мела паказнікі ў 9 разоў меншыя, чым у ЗША, і ў 3 разы — чым у Францыі [7, с. 10]. На душу насельніцтва даходу ў Расіі нарахоўвалася ў год 102,2 руб., тады як у ЗША — 695 руб.,

у Германіі — 292 руб., Вялікабрытаніі — 463 руб., Францыі — 355 руб. [7, с. 12—13; 8, с. 21]. Нават у параўнанні з Аўстра-Венгрыяй па стане на 1913 г. аб'ём прамысловай прадукцыі на душу насельніцтва ў Расіі складаў толькі $\frac{1}{3}$ ад аўстра-венгерскага [8, с. 21].

Таксама для Расійскай імперыі складала праблему істотная дыферэнцыяцыя ва ўзроўні эканамічнага развіцця рэгіёнаў нават у межах яе еўрапейскай часткі. Прытым важныя прамысловыя раёны (Польскі, Пецярбургскі, Прыбалтыйскі) з $\frac{1}{3}$ прамысловага патэнцыялу імперыі знаходзіліся ў зоне з пагрозай варожай акупацыі. Так, напрыклад, улетку 1915 г. немцы занялі Каралеўства Польскае, дзе было засяроджана 16 % прадпрыемстваў, 12,5 % рабочых і да 12 % прамысловай вытворчасці імперыі [7, с. 15]. Асабліва тое адбілася на хімічнай, машынабудаўнічай, вугальнай і тэкстыльнай галінах вытворчасці.

Расія істотна адставала ад сваіх галоўных кампаньёнаў па Антанце і праціўнікаў з Чацвярнага саюза не толькі ў прамысловасці, але і па ўзроўні развіцця сельскай гаспадаркі. Агульна, Расійская імперыя валодала найбольшым сярод вялікіх еўрапейскіх дзяржаў таго часу насельніцтвам (178 млн чал.), што было ў 3 разы больш, чым у Германіі — буйнейшай па колькасці насельніцтва краіны Еўропы пачатку XX ст., і ў 2 разы больш, чым у ЗША — найбольшай па ліку насельніцтва індустрыяльнай дзяржавы таго часу [8, с. 20]. Тры чвэрці гэтага насельніцтва жылі ў вёсцы і займаліся сельскай гаспадаркай. Агульна, Расія была буйнейшым у свеце вытворцам і пастаўшчыком зерня на рынак [8, с. 31]. Так, у 1909—1913 гг. штогод Расія экспартавала 727,5 млн т зерня [1, с. 464]. Ёсць меркаванні аб тым, што Расія мела сярэднія паказчыкі прагрэсу [8, с. 26].

Разам з тым сельская наспадарка развівалася вельмі павольна. Ураджаі і ўзровень агракультуры заставаліся нізкімі — у 4 і болей разоў меншымі за той узровень ураджайнасці, што быў у заходнееўрапейскіх краінах. Пэўныя поспехі аграрнай рэформы П.А. Сталыпіна і мадэрнізацыі сялянскай і памешчыцкай гаспадаркі пачатку XX ст. былі зламаны Першай сусветнай вайной. Паводле звестак сельскагаспадарчага перапісу 1917 г., у 47 губернях еўрапейскай часткі Расійскай імперыі (без Фінлянды і Каралеўства Польскага) было мабілізавана ў войска да 11 млн чал. або 47,4 % працаздольных мужчын з вёскі. У 8 губернях забралі ў армію звыш паловы працаздольных мужчын [1, с. 450]. Гаспадаркі занепадалі таксама праз страту рабочай жывёлы з-за вайсковых мабілізацый, недахопу кармоў і эпідэміяў. Так, да 1917 г. трэць сялянскіх гаспадарак у еўрапейскай частцы Расіі засталіся без цягла [1, с. 463]. Гэта абцяжарвала недахоп рабочай сілы, што востра адчувалі як

сялянскія гаспадаркі, так і гаспадаркі ў маёнтках. Як вынік, пасевы скараціліся за 1914—1917 гг. на 17 % [1, с. 466, табліца 23], у тым ліку бульбы — на 25,6 % [3, с. 466]. Прычым пасевы ў сялян скараціліся на 11,7 % (на 9 млн дзес.), у памешчыкаў — на 22,3 % (на 1,8 млн дзес.) [1, с. 467]. На 20 % упала вытворчасць зерня і на 24,5 % кармавых культур [1, с. 468]. Агульна, вялікія маштабы аграрнай вытворчасці, нягледзячы на скарачэнне пасаваў і працоўных сіл, па ацэнках спецыялістаў дазвалялі і ў час вайны мець запасы хлеба ў 1,36 млрд пудоў — дастатковы аб'ём для забеспячэння арміі і насельніцтва [1, с. 468]. І гэта з улікам страты 3 млн дзес. пасяўных плошчаў на акупаваных нямецкімі і аўстра-венгерскімі войскамі тэрыторыях [1, с. 465].

Разам з тым адрэзаная ад знешняга рынку аграрная Расія ($\frac{1}{3}$ экспарту ў Германію і Аўстра-Венгрыю, звыш паловы экспарту зерня — праз парты Чорнага мора, што былі блакаваны турэцкім і нямецкім флотам) страціла істотную крыніцу даходаў, але магла збалансаваць унутраны попыт. Аднак менавіта збалансаваць унутраны рынак не ўдавалася. Галоўная прычына тут палягала ў нізкай удзельнай ураджайнасці, а таксама ў малой таварнасці і натуральным характары масы сялянскіх гаспадарак. Так, з 1913 г. па 1917 г. аб'ёмы таварнага хлеба скараціліся з 1,18 да 0,8 млн пудоў, з якіх 0,45 млн пудоў (56,25 %) ішло на забеспячэнне арміі [1, с. 469]. Такім чынам, узнік дэфіцыт прадуктаў харчавання: вясной 1915 г. 88 % гарадоў у 47 губернях еўрапейскай часткі Расіі фіксавалі недахоп хлеба, а таксама солі, цукру і рыбы [1, с. 469]. Сучаснікі (як бюракратыя, так і рэвалюцыйна настраеныя элементы з сялян, рабочых і інтэлігенцыі) нярэдка абвінавачвалі ў росце коштаў і дэфіцыце харчовых тавараў спекулянтаў. Аднак аб'ектыўна ва ўмовах вайны таварная вытворчасць упала, а попыт узрос як мінімум на $\frac{1}{3}$ (хаця б таму, што мабілізавана ў армію было да 15 млн чал.). Напрыклад, патрэбы інтэнданцтва ў аўсе (10 млн чал. на забеспячэнні ў 1916 г.) у 4 разы перавышалі аб'ёмы яго даваеннага экспарту за мяжу [1, с. 487].

Разам з тым усё гэта і блізка не было падобна да той сітуацыі перманентнага голаду, як тое было ў Германіі падчас вайны. Хлебныя нормы ў Расіі ў 2 разы перавышалі германскія (450—470 гр.), іншая справа, што забяспечыць план хлебных закупаў дзяржава не магла, як і арганізаваць эфектыўныя пастаўкі хлеба чыгункай (нарады для Пецярбурга, Масквы і гарадоў цэнтральнай Расіі выконваліся толькі на $\frac{1}{3}$ [1, с. 492]). Так, пасля таго як у снежні 1916 г. была ўведзена пастаўка хлеба дзяржаве па цвёрдых цэнах (кошты на прадукты выраслі ў 3,5—4 разы, тады як заробкі ў 2,5—3 разы), удалося закупаць у вытворцаў толькі 170

з запланаваных 772 млн пудоў (22 %). Нават патрэбы арміі ўдавалася забяспечыць толькі на $\frac{1}{2}$ ці нават $\frac{1}{3}$ [1, с. 491]. Дайшло да таго, што ў канцы 1916 г. урад паспрабаваў адабраць запасы сялянскіх грамадскіх хлебных магазінаў, на што атрымаў зразумелы і салідарны супраціў сялянства (запасы былі на выпадак неўраджаю, а неўрадлівым быў 1 з 5 гадоў, напрыклад — 1916 г.). Апроч таго, ва ўмовах вайны з-за вострага недахопу рабочай сілы рэзка скарацілі таварную вытворчасць маэнткі, а сялянскія гаспадаркі, пазбаўленыя мужчын-гаспадароў, становіліся больш натуральнымі, не мелі лішкаў для продажу і рэзка скарачалі набыццё прамысловых і ўсіх іншых тавараў [3, с. 498].

Яшчэ больш вострыя наступствы мела Першая сусветная вайна для прамысловай вытворчасці ў Расійскай імперыі. Ва ўсіх буйных краінах, што ваявалі, за выключэннем, бадай, ЗША, назіралася падзенне аб'ёмаў прамысловай вытворчасці, але толькі ў Расіі тое перарасло ў калапс галіны. Так, нягледзячы на ўмовы вайны і вялікі попыт, за 1914—1916 гг. здабыча вугалю нават скарачалася (на $\frac{1}{10}$), што было звязана з мабілізацыяй у армію 30 % рабочых (напрыклад, на Данбасе) [1, с. 512, 514]. І гэта пры тым, што, напрыклад, толькі для чыгункі ў тых абставінах вугалю патрабавалася ў 1916 г. на 44 % больш, чым да вайны [3, с. 521]. Пазбаўленая трэці — паловы найбольш працаздольнага насельніцтва вёска таксама не магла забяспечыць горад і прамысловасць дрэвамі, на якія тады прыходзілася звыш $\frac{1}{2}$ і $\frac{1}{4}$ паліўнага балансу адпаведна [1, с. 535]. Так, ужо ўзімку 1914/1915 гг. Масква і Пецярбург недаатрымоўвалі звыш $\frac{1}{5}$ неабходнага аб'ёму дроваў, што падняло кошты на іх у 3—4 разы [3, с. 536]. Ва ўмовах вайны было закрыта шмат прадпрыемстваў, асабліва тых, што забяспечвалі цывільнае насельніцтва таварамі шырокага ўжытку. Так, да 1917 г. з 2926 прадпрыемстваў тэкстыльнай галіны зачынена было 1264 (43,2 %). На 40 % зменшылася колькасць прадпрыемстваў харчасмакавай галіны. Агульна ў Расійскай імперыі за 1914—1916 гг. знікла 30,2 % прамысловых прадпрыемстваў [3, с. 348]. У 1915—1916 гг. рост забяспечвалі амаль выключна прадпрыемствы ваеннай спецыялізацыі (металаапрацоўчая і хімічная галіны). Але нават пры росце аб'ёмаў вытворчасці ў 3 разы яны задавальнялі патрэбы расійскай арміі толькі на $\frac{1}{3}$ і ўсю рэшту ў $\frac{2}{3}$ ваеннага рыштунку імперыі мусліла набываць за мяжой [1, с. 351]. У 1916 г. у прамысловасці адбыўся злом: спыніліся цэлыя галіны вытворчасці (шкляная, баваўняная, цэментная, мылаварная, керамічная і інш.), валавая вытворчасць рэзка скарацілася на $\frac{1}{3}$, тады як прадпрыемствы ваеннай галіны раздзьмулі свае магутнасці і спажылі адносна невялікія запасы сыравіны і паліва [1, с. 352]. У тым жа 1916 г. усю прамысловасць ахапіла скарачэн-

не прадуктыўнасці працы (да 10 %), што ў 1917 г. упала на 41,5 % пры падзенні валавай вытворчасці на 44,2 % [1, с. 353]. Як вядома, да восені 1917 г. індустрыя фактычна спынілася.

Падсумоўваючы, адзначым, што эканамічнае становішча Расіі і Германіі часоў Першай сусветнай вайны мела як агульныя, так і рэзка адрозныя рысы. Па-першае, сельская гаспадарка і рынкавая сістэма аказаліся ў Германіі больш трывалыя і эфектыўныя і здолелі вытрымаць нашмат большыя выпрабаванні, чым тыя ж элементы эканомікі ў Расіі. Гэта звязана з адсталым і ў вялікай ступені натуральным архаічным характарам большасці вясковых гаспадарак у Расіі. Мяркуем, што пры гэтым не мела значэння тая акалічнасць, што памешчыцкая (юнкерская) гаспадарка займала ў Германіі суадносна меншае месца ў аграрнай вытворчасці, чым у Расіі. Наадварот, большы лік і роля буйных гаспадарак у маёнтках павінны былі даць Расіі перавагу ў арганізацыі паставак тавараў аграрнага сектара на рынак. Таго не сталася па шэрагу прычын, якія яшчэ належыць высветліць. Дзве з іх больш відавочныя — востры дэфіцыт рабочай сілы і радыкальнае пагоршанне становішча і выступленні сялянства супраць буйной землеўласнасці. Па-другое, бачна, што ступень сацыяльнага напружання ў Расіі, як у вёсцы, так і ў горадзе, істотна пераўзышла тое напружанне, якое было ўнутры грамадства ў Германіі. Многае тлумачыць таксама эфектыўнасць германскай імперскай бюракратыі і суадносна неэфектыўнасць расійскай. Так, першая здолела пабудаваць механізм нямецкага сацыяльнага мілітарызму з надзвычай высокай мабілізацыяй сіл індустрыі і народных мас, а другая не здолела і пасягнуць на гэта, бо сутыкнулася з цэлым шэрагам жорсткіх супраціваў. Прычыны таму знаходзім як у палітычным архаізме Расійскай імперыі, яе псеўдасаслоўным рэжыме, так і ў шматнацыянальным складзе імперыі са сляпой дыктатурай тытульнай нацыі, што, дарэчы, не складала і паловы жыхароў краіны. Слабой і залежнай ад знешніх інвестыцый была прамысловасць Расіі, тады як Германія валодала магутнай самадастатковай індустрыяльнай базай. Як ні дзіўна, але гэта дазволіла Германіі вытрымаць нашмат больш складаную ізаляцыю ад сусветнага рынку, чым тое было з Расіяй у гады Першай сусветнай вайны.

Бібліяграфічны спіс

1. Сидоров, А.Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А.Л. Сидоров. — М.: Наука, 1973. — 656 с.
2. Колчинский, Э.И. Первая мировая война и некоторые векторы трансформации науки в Германии и России / Э.И. Колчинский // Наука, техника

- и общество России и Германии во время Первой мировой войны / ред.-сост. Ю.А. Лайус; отв. ред. Э.И. Колчинский, Д. Байрау. — СПб.: Нестор-История, 2007. — 504 с. — С. 9—24.
3. Драбкин, Я.С. Революция 1918—1919 гг. в Германии / Я.С. Драбкин. — М.: Соцэкгиз, 1958. — 444 с.
 4. Кульбакин, В.Д. Очерки новейшей истории Германии / В.Д. Кульбакин. — М.: Изд-во соц.-эконом. лит., 1962. — 672 с.
 5. Байрау, Д. Наука, техника и общество в Первой мировой войне / Д. Байрау // Наука, техника и общество России и Германии во время Первой мировой войны / ред.-сост. Ю.А. Лайус; отв. ред. Э.И. Колчинский, Д. Байрау. — СПб.: Нестор-История, 2007. — 504 с. — С. 25—31.
 6. Шигалин, Г.И. Военная экономика в Первую мировую войну. — М.: Воениздат, 1956. — 332 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://militera.lib.ru/research/shigalin_gi/14.html. — Дата доступа: 05.09.2014.
 7. Маевский, И.В. Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны / И.В. Маевский. — М.: Госполитиздат, 1957. — 392 с.
 8. Грегори, П. Экономический рост Российской империи / П. Грегори; пер. с англ. — М.: Рос. полит. энцикл., 2003. — 256 с.

Красулін Яўген Аляксандравіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (Мінск, Беларусь)

КРАІНЫ ЛАЦІНСКАЙ АМЕРЫКІ І ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА

Тэма ўплыву Першай сусветнай вайны на краіны Лацінскай Амерыкі пакуль не атрымала з боку даследчыкаў той увагі, якую яна сапраўды заслугоўвае. Той рэгіён, які лічыўся (і працягвае да некаторай ступені лічыцца) далёкім ад галоўнай падзеі таго часу, у рэальнасці адыграў істотную ролю ў яе развіцці. У той жа час Першая сусветная пакінула моцны ўплыў на лацінаамерыканскія краіны, на разуменне іхняга месца і ролі ў сусветнай палітыцы.

У пачатку XX ст. сярод незалежных дзяржаў Новага Свету не існавала акрэсленага ўяўлення пра сістэму палітычнай кааперацыі. Ідэі панамерыканізму хоць і прысутнічалі ў палітычным дыскурсе, аднак іх рэальнае ўвасабленне абмяжоўвалася перш за ўсё эканамічнай сферай. Першай значнай падзеяй у галіне міжамерыканскай кааперацыі была Міжнародная канферэнцыя амерыканскіх дзяржаў, якая адбылася